

ৰূপতত্ত্ব: এটি সাধাৰণ পৰিচয় (পৰ্ব্থম অধ্যায় :: অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপতত্ত্ব : লীলাৱতী শইকীয়া বৰা)

xahitya.org/2015/06/01/chapt1/

By সাহিত্য ডট
অৰ্গ

June 1,
2015

১. ৰূপতত্ত্বঃ এটি সাধাৰণ পৰিচয়

১.০১

'ৰূপতত্ত্ব' শব্দটো ইংৰাজী morphology শব্দৰ অসমীয়া পৰ্ৱতিশব্দ। ৰূপতত্ত্বৰ মূল আধাৰ হ'ল 'ৰূপ', যাক ইংৰাজীত morpheme বোলা হয়। morpheme-অৰ অসমীয়া পৰ্ৱতিশব্দ দুটাঃ পৰ্বাকৃতি আৰু ৰূপগৰাম। ইংৰাজী morpheme শব্দটোৰ মূল (base) হৈছে morph; ইয়াৰ অসমীয়া পৰ্ৱতিশব্দও দুটাঃ আকৃতি আৰু ৰূপ। morpheme-অৰ অন্তৰ্গত আৰু এটা উপাদান হৈছে allomorph, যাৰ অসমীয়া পৰ্ৱতিশব্দও দুটাঃ উপাকৃতি আৰু সংৰূপ^১। morpheme-ৰ আলোচনাত এই চাৰিটা অসমীয়া পৰ্ৱতিশব্দই অযথা খেলি-মেলি লগাই বাবেই আমি সাধাৰণভাৱে morph আৰু morpheme -বুজাবলৈ কেৱল 'ৰূপ' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিম, যদিও morph আৰু morpheme সম্পূৰ্ণ একে নহয়।

ভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাত morpheme টো নতুন শব্দ। এই শতিকাৰ চল্লিশ-পঞ্চাশ দশকৰ আগলৈকে 'শব্দ'ই (word) ৰূপতত্ত্বৰ মূল আধাৰ আছিল। সেয়েহে যোৱা দুহেজাৰ বছৰত ৰচিত ব্যাকৰণবোৰ আছিল word-based grammar। কিন্তু এটা ভাষাৰ ৰূপতাত্ত্বিক উপাদানবোৰ (morphological elements) বিশ্লেষণ কৰিলে এনে কিছুমান উপাদান পোৱা যায়, যিবোৰক শব্দৰ অন্তৰ্গত কৰিব নোৱাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে – আওবাট, ভোগালি আৰু ৰামক – এই শব্দ তিনিটা বিশ্লেষণ কৰিলে পৰ্ৱতিটো শব্দৰে দুটাকৈ অংশ পোৱা যাবঃ আও+বাট, ভোগ+আলি আৰু ৰাম+অক। ইয়াৰে বাট, ভোগ আৰু ৰাম একোটা অৰ্থবহ শব্দ; কিন্তু আও-, -আলি আৰু -অক, এই তিনিটাক শব্দ বুলি অভিহিত কৰিব নোৱাৰি। পৰম্পৰাগত বিশ্লেষণৰ আধাৰত ভাষাৰ এই ৰূপবোৰক কৰ্মে উপসৰ্গ (prefix), ক্ৰ-তদ্ধিত বা শব্দ সাধনৰ পৰ্য্যায় (derivational suffix) আৰু শব্দৰূপ-ধাতুৰূপৰ পৰ্য্যায় বা বিভক্তি (inflectual suffix) — এই তিনিটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে। সময়ৰ লগে লগে শব্দ আৰু শব্দৰ অন্তৰ্গত এই আটাইবোৰ উপাদান বুজাবলৈ ভাষাবিজ্ঞানীসকলে এটা নতুন শব্দৰ পৰ্য্যোজন অনুভৱ কৰিলে আৰু ফলত এই শতিকাৰ মাজভাগত morpheme শব্দটোৰ সৃষ্টি হ'ল।

১.০২ ধ্বনিতত্ত্ব মূল আধাৰ যিদৰে বৰ্ণ (phoneme), ৰূপতত্ত্বৰ মূল আধাৰ সেইদৰে morpheme অৰ্থাৎ ৰূপ। ভাষা এটাৰ ৰূপ (morpheme), ৰূপৰ সংযোগ আৰু তেনে সংযোগৰ ফলত সৃষ্টি নতুন অৰ্থবাচক শব্দ বা পদ-গঠনৰ পৰ্যালোচনাই হৈছে সেই ভাষাটোৰ ৰূপতত্ত্ব। পৰ্ৱসিদ্ধ ভাষাবিদ ই.এ. নিডাৰ মতে "morphology is the study of morphemes and their arrangements in forming words."^২ ৰূপতত্ত্বৰ শিতানত আলোচিত ৰূপৰ বিন্যাসে (morpheme arrangement) শব্দ বা শব্দাংশ গঠন কৰা বৰ্ণৰ অৰ্থবহ সকলো সংযোগকে (combination) সামৰি লয়। কিন্তু শব্দৰ সংযোগত সৃষ্টি খণ্ড বাক্য আৰু বাক্যৰ আলোচনা সামৰি লয় বাক্যতত্ত্বই (syntax)। সেয়েহে ৰূপতত্ত্ব আৰু বাক্যতত্ত্ব ভাষা এটাৰ ৰূপতাত্ত্বিক আলোচনাৰ দুটা স্বতন্ত্ৰ ধাৰা। কিন্তু এই দুয়োটাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যৰ সীমাৰেখা কটকটীয়া নহয়।

১.০৩ এতিয়া পৰ্ৱ হ'ল, ৰূপ কি? ৰূপ বা morpheme সম্পৰ্কে বিভিন্ন ভাষাবিদে বিভিন্ন অভিমত দাঙি ধৰিছে যদিও এটা কথাত কিন্তু সকলো একমত। সেইটো হৈছে, ৰূপবোৰ বৰ্ণৰে নিৰ্মিত ক্ষুদ্ৰতম অৰ্থবহ গোট। ভাষাবিদ নিডাই ৰূপৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিছে, "morphemes are the minimal meaningful units, which may constitute words or parts of words."^৩ আন এগৰাকী ভাষাবিদ চি. এফ. হকেটৰ মতে, morphemes are the

smallest individually meaningful elements in the utterances of a language.”^৩ বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা ৰূপ সম্পৰ্কে দিয়া এনে ধৰণৰ সংজ্ঞালৈ লক্ষ্য কৰি বিশিষ্ট ভাষাবিদ ডেভিড কিৰ্ণষ্টলে ৰূপৰ তিনিটা বৈশিষ্ট্য আঙুলিয়াইছে:

(ক) ৰূপবোৰ আৱয়বিক গোট (physical unit); কিয়নো ইহঁতৰ ধ্বনিগত আকাৰ বা আকৃতি (physical shape) আছে;

(খ) ৰূপবোৰ অৰ্থবহ (meaningful);

(গ) বিশাল ব্যাকৰণগত গোট বা উপাদান (larger grammatical units) গঠনত ৰূপবোৰৰ বাক্যবিন্যাসগত ভূমিকা (syntactic rule) আছে।^৪

এই বৈশিষ্ট্য তিনিটা ৰূপবোৰৰ মাজেৰে কেনেদৰে পৰকাশ পাইছে, সেইটো পৰীক্ষা কৰিবলৈ “মই কিতাপ পঢ়োঁ” – এই বাক্যটো লোৱা হ’ল। উল্লিখিত বাক্যটোত ‘মই’ আৰু ‘কিতাপ’ একোটা বিশেষ আকাৰ বিশিষ্ট ক্ষুদ্রতম অৰ্থযুক্ত আৰু বাক্যবিন্যাসগতভাৱে সঙ্গতি পূৰ্ণ (relevant) গোট (unit)। অৰ্থ ৰাখি ইহঁতক আৰু ক্ষুদ্রতম ভাগত ভগাব নোৱাৰি। গতিকে ‘মই’ আৰু ‘কিতাপ’ একোটা আকাৰ বিশিষ্ট আৱয়বিক গোট। ক্ষুদ্রতম অৰ্থযুক্ত এই গোট দুটাক শব্দ বুলিও অভিহিত কৰিব পাৰি। কিন্তু ‘পঢ়োঁ’ – এই গোটটোত দুটা ৰূপ সোমাই আছে: পঢ় আৰু ওঁ। ‘পঢ়োঁ’ টোৰ পৰা ‘ওঁ’ আঁতৰাওঁ আনিলে আমি স্পষ্ট অৰ্থযুক্ত ‘পঢ়’ ৰূপটো পাম, যিটোক ধাতু (root) বুলি অভিহিত কৰিব পাৰি। কিন্তু ইয়াত যোগ হোৱা ওঁ-টোৱে বৰ্তমান কালৰ প্ৰথম পুৰুষৰ ব্যক্তিবাচক সৰ্বনাম ‘মই’ টোৰ লগত সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিছে। গতিকে ৰূপ হৈছে এটা একাধিক বৰ্ণৰে গঠিত ক্ষুদ্রতম অৰ্থবহ গোট, যি ব্যাকৰণগত গোট গঠনত বাক্য-বিন্যাসগত ভূমিকাও পালন কৰে।

১.০৪ ৰূপৰ শ্ৰেণী বিভাগ (Classification of morphemes): আধুনিক ভাষা বিজ্ঞানীসকলে ৰূপবোৰক বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিচাৰ কৰি বিভিন্ন ধৰণে ভাগ কৰিছে। নিডাই পৰ্য্যোগৰ দিশটোলৈ লক্ষ্য কৰি ৰূপবোৰক দহোটা ভাগত ভগাইছে:

(a) bound vs free morphemes

(b) roots vs non-roots

(c) roots vs stems

(d) nuclei vs non nuclei

(e) nuclei vs peripheral

(f) same order vs different orders

(g) mutually exclusive

(h) mutually obligatory

(i) obligatory vs nonobligatory

(j) closing vs non-closing^৫

পৰ্য্যোগৰ পৰিকৃতি অনুযায়ী ৰূপবোৰৰ আৰু তিনিটা ভাগ পোৱা যায়: শূন্য ৰূপ (zero morpheme), ব্যাহত ৰূপ (discontinuous morpheme) আৰু অব্যাহত ৰূপ (continuous morpheme)। গাঁথনিক সম্পৰ্কৰ ভিত্তিতে (structured relationship of morpheme) ৰূপবোৰক যোগাত্মক (additive), সলনিকৰণ (replacive) আৰু বিয়োগাত্মক (subtractive) – এই তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি। এইদৰে দেখা যায় যে ভাষা বিজ্ঞানীসকলে ৰূপতত্ত্বৰ মূল

আধাৰ ৰূপবোৰক আকৃতি, পৰ্বকৃতি, পৰ্যোগ, গাঁথনিক সম্পৰ্ক ইত্যাদি অনুযায়ী বিভিন্ন ধৰণে শ্ৰেণীবিভাগ কৰিছে। কিন্তু এনে বিভাজন সকলো ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতে পৰ্যোজ্য নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইংৰাজী ভাষাৰ *theive, save* আদি শব্দৰ 'v' টো replacive morpheme, যিটো 'f' - অৰ সলনি বহিছে। সেইদৰে ফৰাচী ভাষাত 'ডাল' অৰ্থ বুজোৱা স্তৰীলিঙ্গবাচক *bonne* ৰূপটোৰ পৰা 'ne' উলিয়াই আনিলে পুংলিঙ্গবাচক 'bon' ৰূপটো পোৱা যায়। ফৰাচী ভাষাত 'ne' বিয়োগাত্মক ৰূপ। এনে ৰূপ অসমীয়া ভাষাত নাই। দৰাচলতে উল্লিখিত বিভাজনবোৰৰ ভিতৰত মুক্ত আৰু বন্ধ ৰূপৰ বিভাজনেই বেছি সৰলতৰ আৰু মুখ্য বিভাজন। এটা ভাষাৰ মুক্ত (free) আৰু বন্ধ (bound) ৰূপবোৰ পৰ্থমে নিৰ্বাচন কৰি ব্যৱহাৰিক আৰু পৰ্যোগিক দিশৰ ভিত্তিত সেইবোৰক কৰ্মে root-non root, nuclei-non nuclei ইত্যাদি ভাগত ভগাব পাৰি। অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপবোৰৰ বিশ্লেষণ কৰিলেও আমি উল্লিখিত ধৰণৰ বিভিন্ন ৰূপ দেখিবলৈ পাম। কিন্তু আলোচনাৰ সুবিধাৰ বাবে আমি মুক্ত আৰু বন্ধ ৰূপৰ আধাৰতহে আনবোৰ ৰূপৰ আলোচনা আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰিম।

১.০৫ মুক্ত আৰু বন্ধ ৰূপঃ এটা বা একাধিক বৰ্ণৰে গঠিত যিবোৰ ৰূপ বা পৰ্বকৃতিৰ অকলে অৰ্থ পৰকাশ কৰাৰ ক্ষমতা আছে, অৰ্থাৎ যিবোৰ ৰূপ বা পৰ্বকৃতি উচ্চাৰণ বা উল্লেখ কৰাৰ লগে লগে সিহঁতৰ নিজস্ব অৰ্থ পৰকাশ পায়, সেইবোৰেই মুক্ত ৰূপ বা মুক্ত পৰ্বকৃতি। যেনে, মানুহ, গৰু, গছ, বন, ঘৰ, কৰ, খা ইত্যাদি। এই ৰূপবোৰ উচ্চাৰণ কৰিলেই সিহঁতৰ অৰ্থ আপোনা-আপুনি পৰকাশ পায়। তদুপৰি মুক্ত ৰূপবোৰ বাক্যত স্বতন্ত্ৰভাৱে ব্যৱহৃত হ'ব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, 'ই অতি ডাল ল'ৰা' - কিৰিয়া পদ উহ্য থকা এই বাক্যটোৰ পৰ্বতিটো ৰূপেই মুক্ত। ইহঁতে অকলেই একোটা বিশেষ অৰ্থ পৰকাশ কৰি বাক্যটোত পৰ্বতিটো ৰূপ স্বাধীনভাৱে ব্যৱহৃত হৈছে। এইদৰে উচ্চাৰণ বা উল্লেখ কৰিলেই অৰ্থবোধ হোৱা এনেবোৰ মুক্ত ৰূপক বহলভাৱে 'শব্দ' আখ্যা দিব পাৰি।

আনহাতে এটা বা একাধিক বৰ্ণৰে গঠিত কিছুমান ৰূপ অকলে উল্লেখ কৰিলে সিহঁতৰ নিজস্ব অৰ্থ পৰকাশ নাপায়; কোনো মুক্ত ৰূপৰ আগত, পাছত বা মাজত অথবা যি কোনো এটা একাধিক ৰূপ বা পৰ্বকৃতিৰ লগত সংযুক্ত হ'লেহে সিহঁতে অৰ্থ পৰকাশ কৰাৰ ক্ষমতা লাভ কৰে। এইদৰে গাইগুটীয়াকৈ বা স্বাধীনভাৱে অৰ্থ পৰকাশ কৰিব নোৱাৰা অথবা আন কোনো ৰূপৰ সহায় নোলোৱাকৈ কোনো উল্লেখত বা বাক্যত অকলে অৰ্থপূৰ্ণভাৱে ব্যৱহৃত হ'ব নোৱাৰা ৰূপবোৰকে বন্ধৰূপ (bound morpheme) বোলা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, অসমীয়া ভাষাৰ অনি, উৱা, -এ, ওঁ, -টো, বে- আদি ৰূপলৈ আঙুলিয়াব পাৰি। এই ৰূপবোৰৰ একোটা নিজস্ব অৰ্থ আছে যদিও সিহঁতৰ অকলে অৰ্থ পৰকাশ কৰাৰ ক্ষমতা নাই। অসমীয়াত সাধাৰণতে মুক্ত ৰূপৰ আগত বা পাছত লগ লাগিলেহে ইহঁতে অৰ্থ পৰকাশৰ ক্ষমতা লাভ কৰে। যেনে — ধান+অনি=ধাননি, ধাৰ+উৱা=ধৰুৱা, মানুহ+এ=মানুহে, যা+ওঁ=যাওঁ, বে+আইন=বেআইন ইত্যাদি। সেইদৰে ইংৰাজী ভাষাৰ *boys, unlikely, older* আদি শব্দৰ **boy, like, old** আদি মুক্ত ৰূপ আৰু আৰু তাত বিভিন্ন অৰ্থত যোগ হোৱা -s(z), -un, -ly, -er আদি বন্ধ ৰূপ। এনে বন্ধৰূপবোৰক সাধাৰণতে সৰ্গ বা পৰ্য্যয় (affix) বোলা হয়। উচ্চ স্তৰৰ কিছুমান বন্ধৰূপ খণ্ড বাক্যগত (phrasally bound)।

পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাতে মুক্ত ৰূপ আৰু বন্ধৰূপৰ পৰিমাণ সমান নহয়। অসমীয়া, ইংৰাজী আদি ভাষাত মুক্ত ৰূপেই বেছি যদিও বন্ধ ৰূপৰ সংখ্যাও বুজন পৰিমাণৰ। আনহাতে কিছুমান ভাষাত বন্ধ ৰূপ ইমান সীমিত যে নায়েই বুলিব পাৰি। যেনে - চীনা ভাষা। আনহাতে এফ্ৰিমো, ফৰাচী আদি ভাষাত বন্ধ ৰূপবোৰ লগ লাগিহে সাধাৰণতে মুক্ত ৰূপ হয় ৷ ৰূপতত্ত্ব বা পৰ্বকৃতি বিজ্ঞানত এই মুক্ত আৰু বন্ধ ৰূপবোৰৰ আকৃতি, পৰ্বকৃতি আৰু তাৰ বিচিত্ৰ পৰ্যোগ-পদ্ধতি আলোচনা কৰা হয়। ৰূপ-নিৰ্ণয় পৰ্কিৰিয়াও ৰূপতত্ত্বৰ অন্তৰ্গত। দৰাচলতে মুক্ত ৰূপত বন্ধৰূপবোৰ লগ লাগি বা বন্ধ ৰূপত বন্ধ ৰূপ লগ লগাই কেনেদৰে বাক্যৰ উপযোগী বিভিন্ন পদ গঠিত হয়, তাৰ আলোচনাই ৰূপতত্ত্বৰ মূল কথা।

১.০৬ মূলৰূপ বা পৰ্বকৃতি (root morpheme): মুক্ত ৰূপ বা বন্ধ ৰূপৰ পৰ্যোগ পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাতে একে নহয় যদিও অধিকাংশ ভাষাতে এইবোৰ পৰ্য্যয় একে ধৰণে পৰ্যোগ হয়। সাধাৰণতে সকলো ভাষাতে এনে কিছুমান ৰূপ বা পৰ্বকৃতি আছে, যাক কেন্দ্ৰ কৰি বা আশৰ্য কৰি তাৰ আগত বা পাছত নানান ৰূপ যোগ হৈ ডিন্ ডিন্ অৰ্থবাচক ৰূপৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। সেই কেন্দ্ৰীয় ৰূপবোৰকে মূল বা পৰ্বকৃতি (root morpheme) বোলা হয়। মূল ৰূপ বা পৰ্বকৃতি বুজাবলৈ ইংৰাজীত stem, base আৰু radical শব্দও ব্যৱহৃত হয়। পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাতে এই মূল ৰূপ বা পৰ্বকৃতিবোৰ একে নহয়। কিছুমান ভাষাত এইবোৰ মুক্ত আৰু কিছুমান ভাষাত বন্ধ হ'ব পাৰে। অসমীয়া ভাষাৰ জননী সংস্কৃতত অব্যয় পদ হিচাপে ব্যৱহৃত হোৱা ৰূপ কিছুমানৰ বাহিৰে সকলো ৰূপেই বন্ধ (bound); মূল ৰূপ বা পৰ্বকৃতিটোও বন্ধ আৰু সেই ৰূপত যোগ হোৱা ৰূপবোৰো বন্ধ। যেনে, 'পৰ্য্যয়পকাৰ'। এইঃ শব্দটো বিশ্লেষণ কৰিলে চাৰিটা ৰূপ পোৱা যায়।

পৰ্বতি, উপ, কৃ আৰু ঘঞ। ইয়াৰ ভিতৰত 'কৃ' টো পৰ্বকৃতি (root) আৰু বাকী তিনিটা সৰ্গ (affix)। কিন্তু এই চাৰিওটাই বন্ধ ৰূপ; স্বাধীনভাৱে অৰ্থ পৰকাশ কৰিব পৰা ক্ষমতা ইহঁত এটাৰো নাই। সেইদৰে নৰ, কায়, পৱন আদি সংস্কৃত শব্দবোৰো কৰ্মে নৃ, চি, পো আদি বন্ধ পৰ্বকৃতিৰ (bound root morpheme) পৰা সৃষ্টি হোৱা। অসমীয়া, ইংৰাজী আদি ভাষাত পৰ্বকৃতিবোৰ মুক্ত বা বন্ধ দুয়ো পৰ্বকাৰৰ হ'ব পাৰে। কিন্তু তুলনামূলকভাৱে মুক্ত পৰ্বকৃতিৰ পৰ্য্যোগেই সৰ্বাধিক। উদাহৰণ স্বৰূপে, অসমীয়া ভাষাৰ মানুহ, ঘৰ, যা আৰু ইংৰাজী ভাষাৰ man, book, like আদি ৰূপলৈ আঙুলিয়াব পাৰি। স্বাধীনভাৱে অৰ্থ পৰকাশ কৰিব পৰা এই পৰ্বতিটো মুক্ত ৰূপেই মূল ৰূপ (root morpheme)। ইহঁতৰ আগে-পাছে নানান বন্ধ ৰূপ যোগ কৰি ভিন্ ভিন্ অৰ্থবাচক শব্দ গঠন কৰিব পাৰি। যেনে- অমানুহ, ঘৰলৈ, নাযাওঁ, manly, bookish, unlikely ইত্যাদি।

১.০৭ মূলৰূপ বা পৰ্বকৃতিৰ শ্ৰেণীবিভাগ (classification of root morpheme): ৰূপগত (inflectual) আৰু সাধনগত (derivational) বৈশিষ্ট অনুযায়ী মূলৰূপ বা পৰ্বকৃতিক বিভিন্ন ভাষাত বিভিন্ন ধৰণে শ্ৰেণীবিভাগ কৰা হয়। পৰ্বকৃতিবোৰৰ পৰ্বকৃতি (nature) আৰু পৰ্য্যোগ-বৈচিত্ৰলৈ লক্ষ্য কৰি অসমীয়া ভাষাত এইবোৰক পৰ্বধানত: তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি:

(ক) নাম পৰ্বকৃতি বা পৰ্বতিপদিক (nominal বা substantive root morpheme)

(খ) ধাতু পৰ্বকৃতি (verbal root morpheme)

(গ) অব্যয় পৰ্বকৃতি (absolute বা indeclinable root morpheme)

যিবোৰ পৰ্বকৃতিৰ পৰা বিভিন্ন কাৰকত ৰূপ কৰিব পৰা কেৱল নাম শব্দহে সৃষ্টি হয়, সেইবোৰেই হৈছে নাম পৰ্বকৃতি। যেনে, পশু, পক্ষী, সি, তাই, ভাল-বেয়া, দুই-তিনি আদি। অসমীয়া ভাষাত নাম পৰ্বকৃতিবোৰ সাধাৰণতে মুক্ত ৰূপ, যিবোৰক শব্দ বুলিব পাৰি। অৰ্থগত দিশৰপৰা এই নাম পৰ্বকৃতিবোৰক বিশেষ্য, বিশেষণ, সৰ্বনাম আৰু সংখ্যাৰাচক শব্দ, এনেদৰে ভগাব পাৰি।

যিবোৰ পৰ্বকৃতিৰ পৰা কেৱল কিৰূপাদ আৰু কৃদন্ত পদৰ মূল ধাতু শব্দ পাব পাৰি, সেইবোৰেই হৈছে ধাতু পৰ্বকৃতি। যেনে – পঢ়, কৰ, খা, যা, ধৰ, শুন ইত্যাদি। সংস্কৃতৰ বিপৰীতে অসমীয়া ভাষাৰ ধাতু পৰ্বকৃতিবোৰো সম্পূৰ্ণ মুক্ত।

যিবোৰ পৰ্বকৃতিৰ পৰা কাৰক অনুযায়ী ৰূপ নোহোৱা অব্যয়বোৰহে পোৱা যায়, সেইবোৰক অব্যয় পৰ্বকৃতিৰ ভিতৰত ধৰা হয়। যেনে – আৰু, তথাপি, বা, অথচ, খাটাং, যদি আদি। অসমীয়া ভাষাত অব্যয় পৰ্বকৃতিবোৰো মুক্ত। এইবোৰৰ পাছত শব্দ-সাধনমূলক বা বিভক্তিমূলক কোনো সৰ্গ যোগ নহয় যদিও কেতিয়াবা বিশেষ বিশেষ অৰ্থত নো, তো, হেআদি ৰূপহে যোগ হোৱা দেখা যায়। যেনে – আৰুনো, তথাপিতো, যদিহে।

এই তিনিটা শ্ৰেণীৰ পৰ্বকৃতিৰ বাহিৰে অসমীয়া ভাষাত আৰু এনে কিছুমান পৰ্বকৃতি বা মূল ৰূপ আছে যিবোৰক নাম পৰ্বকৃতি আৰু ধাতু পৰ্বকৃতি, এই দুয়ো শ্ৰেণীৰ ভিতৰত ধৰিব পাৰি। যেনে – চিন, মাত, মান আদি। এইঃ মূল ৰূপ বা পৰ্বকৃতিকেইটাক নাম শব্দ ৰূপে দুই-এটা কাৰক অনুযায়ীও ৰূপ কৰিব পাৰি। যেনে – জ্ঞানীজনে য'তে ত'তে মান পায়, গুৰুজনৰ কথা মানিবা। উল্লিখিত বাক্য দুটাৰ পৰ্বকৃতিটোত ব্যৱহৃত 'মান' নামপদ আৰু একে সময়তে সি নাম পৰ্বকৃতি আৰু দ্বিতীয়টোত ব্যৱহৃত 'মানিবা' কিৰূপাদ আৰু 'মান' ধাতুৰ পৰ্বকৃতি। পৰ্বসিদ্ধ ভাষাবিদ ড. গোলকচন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱে এনেবোৰ পৰ্বকৃতিক নামধাতু পৰ্বকৃতি (nominal-verbal root) বুলি কৈছে।^১ অসমীয়া ব্যাকৰণত পৰ্বকৃতিৰ এনে বিভাজন ড. গোস্বামীদেৱেই পৰ্বথম দেখুৱায়। নামধাতু পৰ্বকৃতি নামটোৱে পৰ্বচলিত ব্যাকৰণত থকা নামধাতুৰ (denominative) লগত খেলি-মেলি লগোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে। সেয়েহে এনেবোৰ উম্মেহতীয়া পৰ্বকৃতিক নাম পৰ্বকৃতি বা ধাতু পৰ্বকৃতি, যি কোনো এবিধৰ ভিতৰত ধৰি লৈ শব্দসাধনৰ নিহিত পদ্ধতি অনুসৰি ধাতু বা নাম পৰ্বকৃতিলৈ অৰ্থাৎ নাম পৰ্বকৃতি বুলি ধৰিলে তাৰপৰা ধাতুলৈ নতুবা ধাতু পৰ্বকৃতি বুলি ধৰিলে তাৰপৰা নামলৈ সাধন কৰি দেখুৱাব পাৰি। এনে পৰ্বকৃতিৰ বিভাজন বৰ সহজ নহয় কাৰণেই কোনো কোনো ভাষাবিজ্ঞানীয়ে পৰ্বকৃতিৰ আলোচনাৰ আৰম্ভণিতেই ইহঁতক বেলেগ বুলি দেখুৱায়।^২ সি যি কি নহওক, অসমীয়া ভাষাত এনে উম্মেহতীয়া পৰ্বকৃতিৰ সংখ্যা তেনে সীমিত।

এইদৰে দেখা যায় যে কোনো এটা ভাষাৰ ৰূপতত্ত্বৰ আলোচনাই সাধাৰণতে সেই ভাষাটোৰ আকৃতি, পৰাকৃতি বা ৰূপ, উপাকৃতি আৰু এইবোৰৰ বিভাজন, নিৰ্ণয়, পৰ্যায়-বিশ্লেষণ আদি, পৰাকৃতি আৰু এইবোৰৰ বিভাজন, সাধন আৰু ৰূপ ইত্যাদিৰ লগতে আসন্ন অঙ্গ (immediate constituents), ব্যাকৰণগত বিষয় (grammaticalness) ইত্যাদি বিষয়বোৰো সামৰি লয়। মুক্ত ৰূপতকৈ বন্ধৰূপবোৰহে ৰূপতত্ত্বৰ পৰিধান আলোচ্য বিষয়। শব্দ-গঠন আৰু শব্দৰূপ-ধাতুৰূপত বন্ধৰূপবোৰৰ ভূমিকা আৰু সেইবোৰৰ পৰ্যায়-বিশ্লেষণেই আচলতে ৰূপতত্ত্বৰ মূল কথা।

* পৰসিদ্ধ ভাষাবিদস্বয় ড. গোলকচন্দৰ গোস্বামীয়ে morph-অক আকৃতি, morpheme-অক পৰাকৃতি, allomorph-অক উপাকৃতি আৰু ড. উপেন্দৰনাথ গোস্বামীয়ে morph-অক ৰূপ, morpheme-অক ৰূপগৰাম আৰু allomorph-অক সংৰূপ বুলিছে। পৰাকৃতি আৰু ৰূপগৰাম শব্দৰ ভিত্তিত দুয়োগৰাকী ভাষাবিদে morphology-ৰ পৰতিশব্দ কৰিছে 'পৰাকৃতি বিজ্ঞান' বা 'পৰাকৃতিতত্ত্ব' আৰু 'ৰূপগৰাম বিজ্ঞান' বা 'ৰূপতত্ত্ব'।

১. E.A. Nida: Morphology, 1957, 5th edition, P.I.

২. পৰাণুক্ত গৰন্থ, পৃ. ১

৩. C.F. Hockett: A course in Modern Linguistics, 1976, 3rd edition P. 1213.

৪. David Crystal: Linguistics, 1971, 6th edition, P. 194

৫. Morphology, P. 81.

৬. ৰমেশ পাঠকঃ ব্যাকৰণ আৰু পৰাকৃতি বিজ্ঞান, ১৯৮৮, পৃ. ১

৭. গোলকচন্দৰ গোস্বামীঃ অসমীয়া ব্যাকৰণৰ মৌলিক বিচাৰ, ১৯৮৭, পৃ. ৮৪

৮. পৰাণুক্ত গৰন্থ, পৃ. ৮৪